

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 38 Volume: 8 Issue: 38

Haziran 2015 June 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI ŞİİRİNDE BİR EDEBİ MUHİT OLARAK KEFE (FEODOSIA)
AS A LITERARY ENVIRONMENT KEFE (FEODOSIA) IN OTTOMAN POETRY

Ömer ÖZKAN*

Öz

Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yerleşmiş, günümüzde -geçmişteki gibi- daha çok turizm kapasitesiyle ön plana çıkan Kefe, aslında, uzun asırlar boyunca bu coğrafyanın en önemli merkezi idi. Biz de bu çalışmayla öncelikle, onun özellikle Osmanlı hâkimiyeti devirlerindeki vaziyetinden ve bu küçük şehri önce ticârî, sonrasında da siyasî ve kültürel bir merkez hâline getiren nedenlerden söz ettik. Devamında da bir edebî muhît olarak Kefe'nin Osmanlı şiirinde nasıl bir konuma sahip olduğu üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: Kefe, Divan Şiiri, Edebî Muhit.

Abstract

As it's known that Kefe is a small city that has been located in Southeast of Crimean peninsula. It has been the most important center of this geography throug out the history. Every time this city has come to the fore with more volume of trade as today. In this study at first we discussed that how it became a center of trade and after politic and cultural center and this is what cause. Second, we discussed that what was the importance of Kefe as a literary environment in Ottoman Poetry.

Keywords: Kefe, Ottomanpoetry, Literary Environment.

Giriş

Bilindiği üzere, Türk edebiyatında yaklaşık otuz şair tezkiresi kaleme alınmıştır. 16. yüzyılda, Sehî Bey ve Latîfî ile "Herat Ekolü"¹tezkirelerini model olarak başlayan bu gelenek, İbnülemin Mahmut Kemal'in 1930-42 yılları arasında basılan Son Asır TürkŞairleri'ne ve Nail Tuman'ın 1949 yılında tamamladığı Tuhfe-i Nâilî'ye varıncaya kadar devam eder. Binlerce şairin biyografilerinin ve şiirlerinden örneklerin yer aldığı bu eserler, Osmanlı divan şiirinin en temel kaynakları kabul edilir. Zira divanı veya herhangi bir şiiri dahi elimizde bulunmayan pek çok şairin varlığını bu sayede öğreniyoruz. Şairlerin hayat hikâyesi ve meslekî konumu hakkında malumat veren bu eserler, aynı zamanda Osmanlı kültür coğrafyasını tanıyıp tasvir etmek noktasında da oldukça önemli hazineler niteliğindedir. Nitekim bu tezkirelerin tamamı üzerinde, Osmanlı şairlerinin meslekî konuları, tarikat ilişkileri ve onları yetiştiren mekânlar bağlamında, istatistiksel verilere dayanarak yapılan bilimsel araştırmalar², Osmanlı divan şiirigeleneğinin imparatorluğun oldukça geniş bir coğrafyasından beslendiğini gösterir. Ne var ki tezkirelerde yüzlerce farklı mekân isminden söz ediliyor olsa da bazı şehir isimlerinin, Osmanlı şairlerini yetiştiren birer "edebî muhît"

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi GEF, Öğretim Üyesi, ozkano@gazi.edu.tr

¹ Molla Câmî, Baharistan'ında şairlere bir bölüm ayırmış, yine DevletşahTezkiretü's-Şua'arâ kaleme almış ve Ali ŞirNevâî de Mecâlisü'n-Nefâisadı verilen meşhur bir tezkire yazmıştır. Bu üç tezkire, şairlerin ele alınış tarzı ve eserin tertip şekli vs. birçok bakımdan Anadolu'daki tezkireleri etkilemiş ve "Herat Ekolü" tabiri bu etkiye binaen daha çok bu tezkirelere matuf olarak kullanılmıştır.

²M.İsen'in Tezkireden Biyografiye ismiyle yayımlanan çalışmasında "Osmanlı Kültür Coğrafyası" gibi bu doğrultuda kaleme alınmış pek çok yazı bulunmaktadır. İstanbul 2010

olmak bakımından diğerlerine nispetle daha ön plana çıktığı görülür. Tebriz, Bağdat, Halep, Şam, Kâhire, Eskizağra, Priştine, Prizren, Vardar, Üsküp; Diyarbakır, Kastamonu, Bursa, Edirne ve İstanbul bu önemli mekânlardandır³. Öyleki tezkire yazarları bu önemli mekânları dile getirirken, şehrin ve muhîtin önemine istinaden, çoğu zaman; sıradan bir söyleyişten ziyâde ağdalı, âdeta bütün şiirsel yeteneklerini nesre dökercesine, farklı ve ayrı bir üslûbu tercih ederler. Bu mekânları diğerlerinden bir adım; hatta kimilerini açık ara ön plana çıkararak sebep ne idi diye, meseleye daha yakından baktığımızda ise bunların çoğunun, ya devlete payitahtlık ya da sancaklık yapmış siyasî merkezler olduğunu görürüz.

İçlerinde, Priştine, Vardar ve Prizren gibi,⁴ tabii birer şair ya da sanatkâr menbaı olarak bilinip kabul edilen birçok farklı mekân da vardır. Acaba gerçekten, bu çevreler, tabii olarak kabiliyetli insanlar yetiştiren birer ocak veya buralarda doğan insanların çoğunluğu gerçekten doğuştan kabiliyetli kişiler miydi? Hayâlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî gibi birçok büyük şairin dahi bilâ-vâsita şiir dünyasına adım atmadıkları, kendilerini şiir meclisleri ve şairlerle buluşturan, aynı zamanda üst düzey devlet adamı olan hâimleri olduğunu düşünürsek; yeteneğin, sanat dünyasında boy gösterip nam salmak için tek başına kâfi gelmediği söylenebilir. Dolayısıyla, mekânların da bu bağlamda, her ne kadar konumları müsait olsa da sanattan ve şiirden anlayan devlet adamları eliyle ancak birer kültür ve sanat menbaı olabileceğine hükmetmek yanlış olmasa gerek.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe birer kültür ve sanat muhiti mahiyetindeki bu merkezlerin sayısı da hızla artmış; ilk zamanlarda Bursa ve Edirne bu merkezlerin başında yer alırken, 1453'ten sonra İstanbul, divan şiirinin ana üssü, sanatın ve cazibenin de merkezi konumuna yükselmiştir. 16. asrın ünlü tezkire yazarlarından Kınalızâde Hasan Çelebi'nin ifadeleriyle söylersek, artık o, "büldân-ı cihânın mihr-i enveri ve âlem-i hüsn ü melâhatin şems-i hâveri"⁵, "kubbetü'l-İslâm ü makarr u makâm u mazreb-ı hıyâmselâtîn-i fehâm"⁶, "mehbit-i envâr-ı fuyûzât-ı ilâhî ve makarr u makâm-ı hazret-i saltanat-penâhîsevâd-ı a'zammeffhar-i büldân-ı âlem"⁷, "tâb-ı hüsn ü melâhatitâb-ı âftâb gibi ma'lûm-ı şeyh ü şâb"⁸, "tahtgâh-ı selâtîn-i Osmânîolmaglabüldân-ı cihân içre vâhid-i bilâ-sânî"⁹ olan *şehr-i İstanbul* olmuştur.

İstanbul, kadîm zamanlardan beri, dünya kentleri arasında zaten müstesnâ bir yere sahip olsa da Fetih'ten sonra usta mîmar ve sanatkârlar eliyle, "gelin giydirir gibi" (Banarlı 2008:8)itinayla imar edilmiş ve nihayetinde asırlar içerisinde teşekkül eden bir "kültür ve medeniyet terkîbi" (Banarlı 2008:11)olarak *vâhid-i bilâ-sânî*, yani eşsiz bir konuma yükselmiştir. İstanbul bu sayede, aslında sadece Osmanlı ülkesinin değil, aynı zamanda bütün İslâm dünyasının pâyitaytı pâyesini elde ederek, her sınıftan ve coğrafyadan sanat ve ilim erbabının, eski tabirle; *neşv ü nemâ ilesüret-nümâ* olmak için, gelmek istediği bir cazibe merkezine dönüşmüştür.

Türklüğün binlerce yıllık medeniyet birikiminin, hiç tartışmasız, en parlak yüzü olarak tarih sahnesinde yerini almış, bilhassa Osmanlı kültür coğrafyasına yeni katılan şehirlere mimarî, ticarî, kültürel vs. her yönüyle tesir eden bir model olmuştur. İşte bu yazının konusu olan Kefe şehri de bu durumun tipik bir örneğini teşkil eder.

Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yerleşmiş, günümüzde -geçmişteki gibi- daha çok turizm kapasitesiyle ön plana çıkan bu küçük şehir, aslında, uzun asırlar boyunca bu coğrafyanın en önemli merkezi idi. Biz de bu çalışmayla öncelikle onun Osmanlı hâkimiyeti devirlerindeki vaziyetinden ve onu önce ticarî, sonrasında da siyasî ve kültürel bir merkez hâline getiren nedenlerden söz edeceğiz. Devamında da bir edebî muhît olarak Kefe'nin Osmanlı şiirinde nasıl bir konuma sahip olduğu üzerinde duracağız.

Kefe: Kırım İstanbul'u

Antik dönemde "Teodosiya" diye bilinen Kefe, Milet şehri sakinleri tarafından kurulmuş ve sonradan Bosfor Kralı Levkon I (M.Ö.388-347) tarafından küçük bir ticaret merkezi hâline getirilmiştir. Yaklaşık 1262 yılında, Cenevizli büyük tüccar Baldo Doriya tarafından büyük bir kente dönüştürülmüş ve artık 13.

³ Şehirlerin, yetiştirdiği Osmanlı şairi bakımından sıralandığı geniş bir çalışma için bkz. M.İsen, Tezkireden Biyografiye, "Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", s.169-183, İstanbul 2010

⁴ Aşık Çelebi'nin Nehârî maddesinde bahsi geçen bu şehirlerle ilgili şu tasvirleri meşhurdur: "Rivâyetolunur ki Prizren'de (S98a) oğlan toğsa adından mukaddem mahlas korlar. Yenicedetoğan oğlan etmegepapa diyecek vakt Fârisî söyler. Piriştine'de oğlan (P198b) toğsavididi belinde toğardirler. Binâ'en 'alâ-zâlikPrizrenşâ'irmenba'ı ve Yenice Fârisî ocağı ve Piriştinekâtıbyatağadır." Bkz. Filiz Kılıç, Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Tenkitli Metin, GÜ SBE, Doktora Tezi, Ankara 1994, s.482

⁵ "Cihan beldelerinin en aydınlık güneşi/güzellik ve iyilik âleminin doğup yükselmiş güneşi", Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ, (hzl.İbrahim Kutluk, Ankara 1989), s.189

⁶ "İslâmın kubbesi/yüce sultanların çadırlarını kurduğu makâm ve karargâh", A.g.e., s.199

⁷ "İlâhî feyizlerin ve nurlarının indiği yer/yüce saltanatın makam ve karargâhı/âlem beldelerinin övünç kaynağı olan ulu şehir", A.g.e., s.181

⁸ "Güzellik ve hoşluğu ihtiyar genç herkes tarafından gün gibi âşikâr olan", A.g.e., s.234

⁹ "Osmanlı sultanlarının taht merkezi olmakla cihan beldeleri içerisinde eşsiz ve tek", A.g.e., s.238

yüzyıldan itibaren “Kefe” diye anılmaya başlanmıştır¹⁰. Şehrin Rusya hâkimiyetine girmesini müteakip yıllarda ise ismi, Antik dönemdeki ismine nispetle, “Feodosiya” olarak tescil edilmiştir.

Kefe hakkında bilgi veren tüm kaynaklar onun antik çağlardan beri ticaret gemilerinin ve kervanların uğrak yeri olduğunu kaydeder. Elbette bunda, coğrafi konumunun sağladığı avantajların önemli payı vardır. Zira tarih boyunca, Karadeniz’e veya Çin ve Hindistan’dan gelen ticaret yollarına hâkim olmak isteyen büyük devletler, Avrupa’nın doğusunu Asya ile birbirine bağlayan bu noktayı ellerinde bulundurmak istemişlerdir. Neticede Osmanlı Devleti de benzeri gerekçeyle 1475 yılında Kefe’yi fethetmiş ve Kırım’ı da Osmanlı himayesine almıştır. Böylelikle özellikle Kefe, Osmanlı’nın Kuzey politikasının ana üssü hâline gelmiş; Kırım Hanlığı’nın sürekli kontrol edilmesinde ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin yürütülmesinde en büyük rolü oynayan şehir olmuştur (Öztürk 2002).

Kefe’nin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte siyasî merkez olarak hızla yükselişe geçtiğini görüyoruz. Nitekim II. Bayezid’in oğlu Şehzade Mehmed ve Yavuz Sultan Selim’in oğlu Şehzade Süleyman’ın şahsında şehzade sancağı olarak, II. Bayezid ve Şehzade Selim arasındaki güç mücadelesinde Şehzade Selim’in güç aldığı bir merkez olmuştur (Öztürk 2002).

Onlarca sancakbeyi ve beylerbeyi Kefe’de görev yapmış, yine bu görevliler dışında pek çok Osmanlı bürokrati, din ve tasavvuf erbabı çeşitli vesilelerle Kefe’ye gelip gitmiştir.

Kimi kaynaklara göre Kefe, Osmanlıların eline geçtikten sonra ticari olarak durağanlaşmış, ancak ilerleyen yıllarda eski parlak dönemlerini aratmayacak, hatta onu geride bırakacak bir ihtişama kavuşmuştur (Tunmann1784:34-35, Yakobson 1973:144). Türklerin eline geçtiğinde ağırlıklı olarak Ceneviz izleri taşıyan şehirde, ilk olarak eski kaleler restore edilmiş ve ilaveten yeni kaleler inşa edilmiştir. Bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmet, bu güzel kıyı şehrini eski itibarlı günlerine tekrar kavuşturmak için bizzat ilgilenmiş ve hususi mimarını buraya göndermiştir. Mimar da çalışmalarına şehir merkezinde büyük bir cami ve hamam inşa ederek başlamıştır (Turov 2013:9).

Sonraki zamanlarda da devam eden bu inşa ve imar faaliyetleri neticesinde Kefe, Evliya Çelebi’nin yorumuyla, garip ve acayip ilim ve fenlere mâlik insanların yetiştiği; onlarca cami, mescid, tekke, medrese, han ve hamamla müzeyyen bir âlim ve fâzilyatağına dönüşür¹¹. 1475 yılını müteakiben şehirdeki Türk nüfusu belirgin şekilde artmış olsa da Yunan, Ermeni ve Yahudiler de bu şehrin sakinlerindendi. Fetihle birlikte şehrin bu kozmopolit yapısı değişmemiş, bilakis Kefe, geniş Osmanlı coğrafyasından farklı nitelikteki kişilerin uğrak yeri olmaya devam etmiştir.

Pâyitaht olan İstanbul’dan Kefe’ye gelen, en başta şehzâdeler olmak üzere, onların maiyetleri, sancakbeyleri, farklı görevlerdeki Osmanlı bürokrat kadrosu, medreselerde ders okutan ulemâ, din adamları ve tabî ki değişik vesilelerle buraya gelip giden sanat erbabı İstanbul-Kefe münasebetini her zaman diri tutmuş ve daha ileri noktaya taşımışlardır. Ayrıca, bilindiği gibi, Giraylar soyundan gelen mirzalar âdet olduğu üzere tahsillerini İstanbul’da alıyor; burada görüp tanıdıkları yüksek kültürü Kırım’a getiriyorlardı. Bu yüksek kültür aktarımı, İstanbul Topkapı Sarayı -Bahçesaray Hansarayı örneğinde olduğu gibi, sadece mimari sahayı kapsamıyor aynı zamanda edebiyat, güzel sanatlar ve bilimsel çalışma sahalarını da içine alıyordu (Katyuşin 1998:138)¹². Elbette Kefe ve dolayısıyla Kırım ile İstanbul arasındaki bu güçlü münasebetin sağlanmasında ticaretin, bütün bu hususların tamamının dışında ayrı ve belki daha önemli bir yeri vardı¹³.

Aslında Kefe şehri coğrafi ve stratejik konumunun getirdiği ekonomik, siyasî ve sosyal şartlar bakımından zaten İstanbul ile benzerlikler gösteriyordu. Ne var ki, uzun asırları kapsayan Osmanlı hâkimiyeti yıllarında İstanbul, diğer bütün imparatorluk coğrafyası üzerinde olduğu gibi, Kefe’yi de cazibesiyile o kadar etkilemiş ve kendisine çekip benzetmiş olacak ki yerli ve yabancı birçok kaynak ondan,

¹⁰ Şehrin “Kepoi”, “Kapha”, “Kafa” şekillerinde ise ilk olarak ConstantinePorpyrogenitus tarafından anıldığı kaydedilir. (Öztürk 2002:182)

¹¹ Evliya Çelebi, Kırım’daki bütün kalgay sultanların taht merkezi olan, hâlen Kırım’ın başkenti durumundaki Akmesicid (Simferopol)’i, buradaki Kalgay Sultan Sarayı’nı tasvir ettikten sonra Kefe eyaletine geçer. Kefe Eyaleti toprağı Osmanlı subaşısı hükmündedir diyen Evliya Çelebi, Kefe şehrine varmadan önce Eski Kırım’ı uzun uzun anlatır ve bu eski şehirdeki sayısız han, cami, hamam, mescid, tekke, medrese ve başka nice yapıları anlatacak olsam hemen hemen bir tarih mecmuası olur, diye ekler. Devamında ise Kefe şehrindeki diğer tarihî yapıları uzun uzun anlatır. Bkz. Evliya Çelebi, Seyahatnâme (hzl.S.A.Kahraman, Kitap 7, C.2, İstanbul 2005),s.570-581

¹² Bu durumun en tipik örneği hiç şüphesiz, Kırım, Bahçesaray’da İstanbul’daki Topkapı Sarayı’nı model alarak yaptırılmış olan Hansarayı’dır. Hansarayı etrafındaki önemli kısmı han ailelerine ait olan mezar taşlarının dahi İstanbul’dan getirildiği bir rivayete göre söylenir. Kırım Hanları’nın nıntahtgâhı olan bu merkez de tıpkı İstanbul örneğinde olduğu gibi, kültürün üretildiği ve etrafa yayıldığı bir yerdi.

¹³ Fransız Şarden’in seyahatnamesine göre 40 gün içerisinde Kefe limanına 400 gemi gelmişti. Öyle görünüyor ki sanki İstanbul’a gelen ekmeğin büyük kısmı Kefe’den gidiyordu. Tuzlanmış balık ticareti önemli idi. Tek bir Venedik için Kefe’den 200 fiç mersin balığı hazırlanmıştı. Buradaki geniş ticaret Tatarların değil Türklerin kontrolündeydi (Yakobson 1973:144).

İstanbul'a nispetle "Küçük İstanbul", "Yarım İstanbul", "Kırım İstanbul'u", "Kırım Konstantinopol'ü" ve "Yarım Konstantinopol"¹⁴ ifadeleriyle söz etmiştir.

İşte Kefe'nin sahip olduğu bu ticari ve siyasi itibar onu kültür, sanat ve mimarî sahalarda da geliştirmiş, yarımadanın en büyük ve nüfuzlu şehri hâline getirmiştir. Hatta şöhreti o kadar artmıştır ki Kefe adı çoğu zaman bütün bir yarımadaı karşılayacak şekilde kullanılır olmuştur.

Bir Edebî Muhit Olarak Kefe ve Kefeli Şairler Tezkiresi

Edebî muhit, dendiğinde ilk olarak, bir edebiyatçıyı ya da sanatkârı yetiştiren çevreyi anlıyoruz. Her türlü sanat faaliyetinin destek bulduğu bu türden ortamlar, aynı zamanda yetenek ve hüner sahibi kimselerin kendilerini ispatlayıp rağbet gördüğü, yüksek kültürün üretilip halka mal edildiği entelektüel çevrelerdir. Diğer İslam memleketlerinde olduğu gibi, Osmanlı ülkesinde de sultanlar, kadîm bir gelenek olarak, şairi ve sanatkârı koruyup kollamış; devlet erkini elinde bulunduran pek çok yüksek rütbeli bürokrat da bu konuda âdeta birbirleriyle yarış etmiştir. Osmanlı edebiyatı tarihine hızla bir göz atılsa, bunun pek çok örneğini kolaylıkla görmek mümkündür.

Bu anlamda, şüphesiz ki Kırım yarımadasında iki önemli edebî muhit vardı. Bunlardan birincisi, Kırım Hanlığı'nın da taht merkezi olan Hansarayı/Bahçesaray, diğeri ise bir Osmanlı eyaleti hükmündeki Kefe idi. Kaynakların ittifakla belirttiğine göre, bu her iki muhit de İstanbul merkezli gelişen Osmanlı edebiyatının bir kolu/uzantısı idi¹⁵.

Mengli Giray, Bora Gazi Giray gibi aynı zamanda birer asker ve devlet adamı olan pek çok Kırım Hanı da Osmanlı sultanlarının yaptığını yapıyor, sanatı ve sanatkârı koruyup himaye ediyordu. Hansarayı etrafında bizzat hanlar eliyle, önemli bir kültür ve edebiyat muhiti oluşturulmuştu.

Hansarayı muhitindeki manzara, İstanbul'dakinin, neredeyse aynen bir devamı gibiydi. Bu durumu, Türk edebiyatı tarihi ve Kırım Tatar edebiyatı tarihi üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış Ukraynalı önemli âlim Agatangel Kırımski¹⁶ şu ilginç tespitlerle dile getirir:

"Osmanlı sultanlarıyla giraylar şiirle yazıyorlar ve kendi öz adamlarıyla dahi şiirle yazıyorlardı... İlginç olan şudur ki biz, Hanlar idaresinde bulunan Kırım'da tıpkı sultanların Türkiye'sindeki vaziyeti görmekteyiz. Hem Osmanlı sultanları, hem de Kırım Hanları defalarca saray dairelerine özlerinin yerli tebaaları -Türk ve Tatarların yerine yabancı müellifleri almayı tercih ediyorlardı. Sultan II. Mehmed Fatih (1451-1481)'in tarihinden biliyoruz ki şair Leâlî sultan sarayına alınmak için kendi özünü İranlı olarak tanıttı, amma daha sonra Leâlî İranlı olmayıp Türk olduğu açıklandıktan sonra onu maskaralıkla suçlayıp kovdular ve o Türkiye'de yalnız Arap ve İranlıların yaşayışı hoş, diyerek acınaklı şiirler yazdı¹⁷ Buna az çok yakın bir hadise Kırım'da Kırmımlı şair İlmî ile olup geçti. İlmî özünün 'Kırımının gamları'nda, 'Eğer sen İlmî Kırım hükümdarlarının hürmetini kazanmak istiyorsan, Avrupa'dan, Arabistan'dan ya da İran'dan gel, yalnız Kırmıtatar olma', diyerek ağlanmağa mecbur idi" (Kırımski2003:91).

Yine Kırımski'nin tespitleriyle devam edecek olursak; "Kırım Hanlığının yazıcıları 'Tatarcılık'ı yaymak yerine, 15-16. asırlar arasında, sultan II. Mehmed Fatih'in devrinden başlayıp, Sultan I. Süleyman Kânûnî devrine kadar devam eden altın dönemi yaşayan Osmanlı edebiyatının diline yaklaşmayı tercih ettiler." (Kırımski2003:89)

Kurnaz-Çeltik tarafından hazırlanan, Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı isimli çalışmada, Hanlık Dönemi Kırım Şairleri başlığı altında 29 ismin kısa biyografisi ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. Bu listedeki Kefevînisbeli 6 şairi dikkate almazsak, hanedan sülalesine ait şairler de dâhil

¹⁴ Vaktiyle, 1784 yılında, Kırım Hanlığı henüz ayakta iken, aslen Almanca olarak Tunmann tarafından kaleme alınan ve sonradan Rusçaya çevrilen ve Simferopol'de 1936'da ve 1991'de basılan KırımskoeHanstvo adlı eser; onu Rusçaya aktaran kişilerden olan Ernst'a'nın ifadelerine göre, aradan yüz elli yıl geçmesine rağmen aşılammış bir çalışmadır. Çünkü bu eserde olduğu gibi Kırım Hanlığı'nı, gözlemlere dayanarak sistematik bir şekilde tasvir edip ortaya koymak hiç de kolay değildir. Bu eserin bir diğer önemi ise kitap kurdu olarak bilinen Tunmann'ın Batı Avrupa'da Kırım Hanlığı ile ilgili bütün edebî verileri kullanarak bu eseri yazmasıdır. Yine bir diğer önemli yanı da bugün dahi yayımlanmayan Kırım yazılı edebiyatıyla ilgili eserlerden söz ediyor olmasıdır. Kırım hakkında önemli bir referans ve kaynak kitabı olarak gösterilen bu çalışmada Kefe hakkında "Küçük İstanbul", "Yarım İstanbul", "Kırım Konstantinopolü" ve "Yarım Konstantinopol" ifadeleri geçer. Yazarın bu ifadelerle düştüğü dipnota baktığımızda bu bilgileri Voyage de ChevalierChardin en Perce et quatreslieuxd'orient, I, ed. L.Langles, Paris, 1811 isimli bir Fransız seyahatnamesinden aldığı görülür. Yine Kefe şehri ile ilgili bu tabirlerin geçtiği bir diğer kaynak için bkz. (Turov 2013)

¹⁵Maştakova E.İ., TuretskayaLiteratura VII-Naçala XIX, Moskva 1984, s.35..Kırım'daki edebiyat, bu devirden önceki Altın Ordu dönemine ait Kırım edebiyatına dair fazla eser bulunmadığından araştırmacılar tarafından 15. yüzyıldan başlatılır ki bu da belirttiğimiz üzere İstanbul'daki edebiyatın bir nevi yansıması niteliğindedir. Maştakova'nın bu ifadesi bazı çağdaş Kırım Tatar edebiyatı araştırmacıları tarafından buradaki İstanbul'un 'taşra'sı anlamına gelen kelimeyle aslında kast edilenin Kefe olduğu dile getirilir. Bkz. (Seyityahya 2004)

¹⁶ Aslında önemli bir şarkiyatçı olan Kırımski; Türk, Tatar edebiyatları yanında Arap ve Fars edebiyatları üzerine de önemli çalışmalar yapmış bir isimdir. Bu konudaki bazı eserleri için bkz. «Історіямусульманства», 1904-12; Musulmanlık tarihi «Історіяарабі і арабськоїлітератури», 1911-12; Arapların ve Arab Edebiyatı tarihi. «ІсторіяПерсіїтаіписьменства», 1923; - İran ve onun edebiyatının tarihi. «ІсторіяТуреччинитаіписьменства», 4 т., 1924-27); - Türkiye ve onun edebiyatının tarihi. «Перськийтеатр, звідкивінузвясятякрозвивався», 1925)

¹⁷Bu cümlemin altında şu dipnot yer almaktadır: Acemin her biri kim Rûma gelir/Ya vezâret ya sancak umagelir 16. asra ait Tezkire-i Latîfi'de bkz. İstanbul 1897, s.289-290

Bahçesaray/Hansarayı edebî muhitinde 30'a yakın şairin yetiştiğini söyleyebiliriz (Kurnaz-Çeltik 2000). Osmanlı şair tezkireleri ve biyografik nitelikli önemli eserlerin taranması neticesinde ortaya konulan bu rakam; İstanbul dışındaki diğer, Bursa, Edirne, Manisa, Kastamonu gibi, yetiştirdiği sanatkar ve şair sayısı bakımından önemli kabul edilen edebiyat mahfilleri yanında, hiç de azımsanmayacak, ciddi bir yekûn teşkil eder.

Kırım hanlık dönemi divan edebiyatı üzerine çalışan kimi araştırmacıların tespitlerine göre ise, Kırım Hanlığı'nın edebiyatı elbette sadece Hansarayı etrafındaki edebî muhitten ibaret değildi. Bu muhitin dışında Şirinler, Barınlar, Argınlar, Yaşlavlar ya da Suleşler, Mansurlar, Secevtular, Kıyatlar gibi Karaçılar (yahut Ulubeyler) ve büyük Mirzaların sarayları da vardı. Hatta, hanlıkta ehemmiyet bakımından ikinci yeri tutan Şirin mirzalarının sarayı Han Sarayı'ndan geri kalmıyordu, demek mümkün. Kırım Hanlığı'nun; Kırım çölü, Yedisan, Bucak, Kuban gibi yarımada dışındaki bölgelerinde de medenî ve ilmî hayat vardı. Ancak bütün bunlara rağmen, Kırım Hanlığı devri divan edebiyatı dendiğinde hiç şüphe yok ki Hansarayı etrafında yaratılan edebiyatı dikkate almak gerekir. Zira diğer bahsi geçen muhitlerde yetişen şairlere ve ortaya konulan eserlere dair yeterli malumat elde bulunmamaktadır (Seyityahya 2004:71,73).

Hanların, Kırım Hanlığı'nun idarî ve askerî işlerinde Osmanlıyı esas almaları, aslında İstanbul etkisinin sadece kültürel ve edebî yönden değil birçok yönden yarımadaya nüfuz ettiğini gösteriyor. İnalçık'ın ifadesine göre Gazi Bora Giray Han, kültürel yönden ve idarî bakımdan Osmanlı nüfuzunun önemli ölçüde artmasına izin vermiştir (İnalçık 1996:451-452).

Hansarayı muhitinde gelişen edebiyatın İstanbul merkezli edebiyatla aynı karakterde oluşunun en mühim delili veya nedeni edebî eserlerde karşımıza çıkan ortak dildir. Hanlar sadece kaleme aldıkları şiirlerde Osmanlı Türkçesini tercih etmiyorlar aynı zamanda, bilhassa İstanbul'la yaptıkları resmî yazışmalarda da Osmanlı üslubunu kullanıyorlardı.

Yarımadanın güney ucundaki Kefe sancağına baktığımızda ise Osmanlı ve İstanbul etkisinin Kırım'ın diğer bölgelerinden daha fazla hissedildiğini görürüz. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi, buranın resmî olarak Kırım Hanlığı'na değil Osmanlı idarî sistemine dâhil bir bölge olması; ikincisi ise coğrafî olarak Karadeniz kıyıları boyunca uzanması nedeniyle, İstanbul ve Osmanlı ile olan bağının, doğal olarak, Kırım'ın iç bölgelerinden daha güçlü olmasıdır. Bu ikinci husus, bölge ağzının yarımada'nın iç ve kuzey bölgesinden farklılaşmasına, Osmanlı Türkçesine oldukça benzemesine neden olmuş; bu ağız Kırım'ın iç ve Kuzey bölgelerindeki Çöl ağzından farklı olarak Yaliboyu ağzı diye adlandırılması durumunu ortaya çıkarmıştır.

İstanbul'da sultanların, Bahçesaray'da hanların icra ettiği rolü Kefe şehrinde şehzade veya diğer Osmanlı bürokratlarının yerine getirdiğini biliyoruz. Kefe Sancağı üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Öztürk'ün verdiği bilgilere göre Kefe sancağında,1474-1600 yılları arasında, görev yapmış sancakbeyi ve beylerbeyleri şunlardır: Kasım Bey, Cezerî Kasım Paşa, Mesih Paşa, Şehzade Mehmet ve Şehzade Süleyman, Bali Bey, Halil Bey, Ali Bey ve Mehmet Bey, Şuca Bey ve Sinan Bey, Cafer Bey (ilk görevi), Kasım Bey, Mehmet Bey ve Haydar Bey, Cafer Paşa (ikinci görevi), İbrahim Paşa, Asafî Dal Mehmet Bey, Mehmet Bey, Behram Bey, Ramazan Paşa, Hasan Paşa, Hasan Sencivan Paşa ve Budak Paşa (Öztürk 2000).

Bu isimler dışında Osmanlı hâkimiyeti yıllarında Kefe'ye daha başka onlarca devlet adamı, bürokrat ve farklı meslek dallarına ait seçkin kişiler gelip gitmiştir. Bu zevat Kefe'nin asırlar içerisinde yükseldiği hatırı sayılır konuma önemli katkılar sunmuştur. Zaten kendileri de sanatla iştigal eden bu kişiler sanata da yön vermiş, şiir ve sanat sohbetleri tertip ederek etraflarında mutlaka bir sanat hâlesi meydana getirmişlerdir. Bu vaziyet Kefe'nin bir edebî muhit olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve pek çok şairin şiir sahasında boy göstermesini sağlamıştır.

Osmanlı şair tezkirelerine ve biyografik nitelikli önemli eserlere baktığımızda Kefenisbeli veya Kefe ile irtibatlı pek çok âlim ve sanatkarla karşılaşırız. Bu şahsiyetleri birkaç grup altında değerlendirebiliriz: Birinci grubu; Kefe doğumlu oldukları hâlde çeşitli nedenlerle Kefe'den ayrılanlar ve hayatlarının geri kalan kısmında Kefe ile irtibatlarını bir şekilde devam ettirenler olarak oluşturabiliriz.

Bunlardan, **Hüseyin Kefevî** (17.yy), Kefe'de emlak sahibi bir tâcir iken sırf tahsil yapmak için İstanbul'a gelmiş, Sultan Süleyman devrinde aklî ve naklî ilimleri öğrenmek için dersler almış, müderrisliğe kadar yükselmiş, 1569'da Kefe'ye dönmüştür. İlerleyen yıllarda tekrar İstanbul'a dönerek Mekke kadılığına kadar yükselmiştir (Akpınar 2002:186-187). Kaynakların Halvetiye şeyhlerinden olarak kaydettiği Kefe doğumlu bir diğer şair **Feyzî**(17.yy) de tahsiline Kefe'de başlamış ve ardından İstanbul'a gelerek tahsilini burada tamamlamış ve tekrar Kefe'ye dönmüştür (Eflatun 2003). Aynı şekilde hem şair hem de Hanefî fıkının önemli âlimlerinden olan **Kefevî Mahmud b. Süleyman** (17.yy) da Kefe'de ilk tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek burada medrese eğitimi ve tasavvuf dersleri almış ve sonraki yıllarda Kefe'ye dönerek burada Kadılık yapmıştır (Özel 2002:185-186). Aslen Kefeli olan şu isimleri de bu gruba dâhil edebiliriz: **Mustafa Müdami** (ö. 1540), **Talibi Kefevi**, **Enveri Çelebi** (ö. 1547), **Bekayi**

(Abdülbaki Kefevi, ö. 1591), De'bi Hüseyin Çelebi (ö. 1639), Seyyid Musa Kelimi (ö. 1644), KefeviSeyyid Abdülkerim Şerifi, Seyyid Derviş Mehmed dede Kefevi(Şefii, ö. 1671), Abdullah b. Ali Kefevi (Mutî', ö. 1595), Ebü'l-bekaMuhibüddinKefevi

Diğer grubu ise SehîTezkiresi'nde Anadolu'nun muteber şairlerinden olduğu söylenen Sâfi mahlaslı şiirler kaleme alan, Osmanlı beyleri arasında hayır sahibi olmasıyla ön plana çıkmış kişilerden **CezerîKâsım Paşa** (16.yy); sancakbeyi görevini ifa etmek için buraya geçici olarak gelen **Asafî Dal Mehmed Paşa** (ö.1598) gibi, aslen Kefeli olmayıp görev ya da görevden uzaklaştırma vs. nedenlerle Kefe'ye geçici bir süre gelen veya buraya gelip hayatının sonuna dek burada kalan şu isimler oluşturur: **Abduddel Zihni** (ö. 1591), **Remal Hoca** (16.yy) (tarihsahibi ve şair), **Muhibbi** (ö.1566), **Zeyni (Zeynel Paşa, ö. 1527)** **MedhiMahmud Kara** (ö. 1597), **Derviş Mehmed Çelebi** (ö. 1531), **SelikiŞa'ban** (16.yy), **Şevki Yusuf Çelebi** (16.yy), **ZihniÇelebi** (16.yy), **Garibi** (16.yy), **Abdullah Ridvan Paşa-zade** (17.yy) (tarihsahibi, şair), **Lutfullah Abdi Çelebi**(17.yy), **İbrahim Cevri** (17.yy), **Naci Ahmed Dede** (17.yy), **Sabit**(ö.1712), **Osman Kühni** (18.yy), **Abdullah Sıdkı** (18.yy), **Abdülfettah Şefkat** (18.yy), **Yetimi** (18.yy), **Numan Ebüsehli**(18.yy), **Salihzade** (18.yy) (tarihçi), **Süleyman Şamdanizade** (18.yy) (tarihçi).

Netice itibarıyla Kefe sancağında ya da edebî muhitinde yetişmiş veya bir sebeple buraya gelip gitmiş otuz civarında önemli şair ve sanatkâr karşımıza çıkmaktadır ki daha önce de değindiğimiz gibi bu, Kefe'nin, Evliya'nın tabiriyle "âlim ve fâzıl yatağı" olmasının yanında, bir şiir ve sanat muhiti olmasını sağlayacak iklimi de beraberinde getirmiştir.

Sayıdığımız bütün bu isimlere ilave olarak, kaynaklara kaleme aldığı tezkire nedeniyle girmiş olan Kefevî'yi de burada zikredebiliriz. Hayatı hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu şairden ve tezkiresinden ilk söz eden İkdâm gazetesi olmuştur.

Agâh Sırrı Levend, Türk edebiyatındaki tezkireler hakkında bilgiler verdikten sonra, edebiyatımızda bilinmeyen birkaç tezkire olduğunu kayıtlı şu notu düşer: "İkdâm gazetesinin 1898 (15 Şubat 1313=6 Şevval 1315) tarihli sayısında Tevfik imzasıyla çıkan ve Hammer tarihinin Fransızca çevirisinden (c.2, s.477) eklemeler yapılarak aktarılan bir yazıda, başlıca tezkireler sıralanırken, bilinmeyen birkaç tezkire de şu satırlarla kaydedilmektedir: 'RifaîyahudRefîî'nin tezkiresidir, 1082'de vefat etmiştir', '1088'de vefat eden Kefevî'nin tezkire-i şuarâsıdır'; '1092'de vefat eden İzzetî'nin tezkiresidir.' 'Himmatzâde'nin tezkire-i şuarâsıdır.'", "Bu dört tezkireden Rifaî tezkiresi bugün meydanda yoktur. Kefevî, belki de Güftî'dir. İzzetî ile Himmet-zâde'yi Bursalı Tahir de OSM'ye almıştır. Vişne-zâde İzzetîMehmed maddesinde şöyle denilmektedir: 'MürettebdivanıylaKeşfü'z-Zünûn'a bir miktar ilhâkatı ve Kaf-zâde'ninZübdetü'l-Eş'âr'ına zeyli vardır (c.2, s.480). İsmail Paşa'nın Esmâü'l-Müellifin'inde de bu kayıt vardır (c.II, s.298). Himmet-zâde Abdî maddesinde de 'tezkire-i şuarâ'sı olduğu yazılıdır. (OSM, c.2, s.313). Bu iki tezkire de bugün elimizde yoktur." (Levend 2008:251)

Görüldüğü gibi Levend, İkdâm'da yer alan bilgileri değerlendirirken bahsi geçen Kefevî'nin aslında tezkire sahibi Güftî olabileceği yorumunu yapıyor. Konuyla ilgili aydınlatıcı yeni belgelerin ortaya çıkmamasının da etkisiyle, bu yorum tercih edilip benimsenmiş ve bu nedenle Kefevî'ye ait bir tezkirenin var olma ihtimalinden sonraki araştırmalarda hiç söz edilmemiştir.

Oysa Kırımski, bahsi geçen önemli eserinde, Kefe'de tertip edilmiş bir tezkire hakkında şu değerli bilgileri dile getirir: "Yalnız Kırım şairlerinin icatlarından sayılma antolojiler de tertip ediliyordu. Misal için, 17. Asrın başına ait böyle bir (neşir sıfatında derc edilmeyen) antoloji çalışmasına işaret etmek mümkün. Onun içinde hem Kırımlı şairlerin tercüme-i hâllerine dair malumat, hem de icatlarından numuneler verile: Bu 'Tezkirat' antolojisi (ciyintig) Kefe'de (Feodosiya) 1024 (Miladi 1615) senesinde Osmanlı beylerbeyinin Kefe'deki karargâhına GetmanSagaydaçni Kazak çayka (kayık)larında yağma edildiğinden bir yıl evvel tertip edilmişti. Giraylar devrine ait Kırım edebî yâdigarlıklarının esas kısmı değil bastırılmak, hatta bir yerde yazılıp alınmaganına bakmadan, Kırım'ın Giraylar hanlığı devrindeki böyle menbaların esasına bile 15-18. Asırlar arasındaki Kırım edebiyatının az çok ifadeli manzarasını tasavvur etmek mümkündür." (Kırımski2003:90)

Kırımski bu ifadelerinin altına şu önemli dipnotu düşmüştür: "1615 senesi Kefe'de tertip edilen bu tezkiratciyintigi (antolojisi) şimdi Orp mollası (Voru-Aluşta'nın öte tarafında bulunan bir köydür) Ali Efendi'ye aittir. Yakup Kemal'de, Yalta'da, onun göçürme nüshası var." (Kırımski2003:90)

Kırımski'nin ifadelerinden net şekilde anlaşılıyor ki Kefeli bir şair tarafından, sadece Kırımlı şairlerin biyografilerini muhtevi bir Tezkire-i Şuarâ'nın varlığı kesindir. Düşülen dipnottaki bilgilere göre ise tezkirenin Kırım'da, Yalta'da bir kopyasının bulunması gerekiyor. Kırım'da yaptığımız incelemelerde adı geçen Yakup Kemal isimli kişinin bir vakitler pek çok kıymetli el yazması eserin yer aldığı Yalta Müzesi'nde müdürlük yaptığını öğrendik. Sonraki yıllarda ise buradaki birçok eserin, Osman Akçuraklı'nın kütüphanesinin ve şahsî arşivinin başına gelenler gibiâkıbeti meçhul kaldığı kaydediliyor.

Sonuç

İpekten'in "Divan Edebiyatında Edebî Muhitler" isimli çalışmasında da vurguladığı üzere Osmanlı Devleti'nin gelişmesini müteakiben Türk edebiyatı da paralel bir seyir takip ederek; bilhassa devlet yöneticileri etrafında edebî muhitler teşekkül etmiştir. Bu muhitlerin en geniş hiç şüphe yok ki padişah etrafında, yani Osmanlı sarayı çevresinde oluşan muhit idi. İstanbul dışındaki muhitlerin teşekkülünde ise şehzade sarayları önemli rol oynamış (İpekten 1996), şehzadeler de tıpkı Osmanlı sultanının İstanbul'da üstlendiği sorumluluğu üstlenmiş; sanatı ve sanatkârı koruyup kollamışlardır. Fatih devrinde Osmanlı hâkimiyetine girerek bir sancak merkezine dönüşen ve bir şehzade şehri olan Kefe de İstanbul dışındaki bu muhitlerden biridir.

Feyzi'nin şiirlerinde, gönül ferahlatıcı/iç açıcı şehir anlamında "şehr-i dil-güşâ" olarak tavsif edilen Kefe aslında, Antik çağlardan günümüze her devirde önemini koruyan bir şehir olmuştur. Asırlar geçmiş fakat onun kıymeti azalmayıp artmıştır. Osmanlı hâkimiyeti asırlarında da itibarını koruyan şehir, ticârî ve siyâsî kıymetine; başta burada sancakbeyliği yapan şehzadelerin katkısıyla kültürel ve edebî bir muhit olmak pâyesini de katmıştır.

Yukarıda isimlerini verdiğimiz birçok şairin değişik nedenlerle buraya gelmiş olması ve yine Kefeli şairlerin biyografilerini içerir bir tezkirenin burada kaleme alınması hiç şüphe yok ki Osmanlı kültür coğrafyası içerisinde önemli Kefe'nin de bir edebî muhit olarak ön plana çıktığının delilidir.

KAYNAKÇA

- Agâh Sırrı Levend (2008). Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara
- Agatangel Kırmiski (2003). Literature Kırmiskih Tatar/Kırım Tatarlarının Edebiyatı, Simferopol
- Aleksandr Turov (2013). Gorod u Mora, Simferopol
- A.L. Yakobson (1973). Kırım V Srednie Veka, Moskva
- A, Ahmet Özel (2002). Kefevî, Mahmud b. Süleyman, İstanbul, C.25.
- C. Kurnaz-H. Çeltik (2000) Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, Ankara
- Cemil Akpınar (2002), "Kefevî Hüseyin Efendi, İA, İstanbul, 186-187, C.25
- Evgeni Katyuşin (1998), Feodosiya/Kaffa/Kefe, Feodosiya
- Evliya Çelebi (2005). Seyahatnâme, (Kitap 7, C.2, Hzl. S.A.Kahraman), İstanbul
- Filiz Kılıç (1994). Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme-Tenkitli Metin, GÜ SBE, Doktora Tezi, Ankara
- Galina Vatslavovna Dlujnevskeya- Hakan Kırmırlı-Dmitriy Dmitriyeviç Vasilyev (2006). Eski Fotoğraflarda Bir Zamanlar Kırım, Ankara
- Halil İnalçık (1996). "Kırım", İA, İstanbul, C.13, s.451-452
- Halûk İpekten (1996). Divan Edebiyatında Edebî Muhitler, İstanbul
- Kınalızâde Hasan Çelebi (1989), Tezkiretü's-şuarâ, (hzl. İbrahim Kutluk, Ankara)
- M. Ürekli (1989). Kırım Hanlığı'nın Kuruluş ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi, Ankara
- Muvaffak Eflatun (2003). Feyzi-i Kefevî Divanı: Tahlil-Metin, GÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Mustafa İsen (2010). Tezkireden Biyografiye, İstanbul
- N.S. Banarlı (2008). İstanbul'a Dair, İstanbul
- Nariman Seyityahya (2004). "Kırım Divan Edebiyatının Müellifleri ve Esas Husûsiyetleri: Umûmî Bakış", Yıldız, S.4, Kırım/Ukrayna, s.65-108
- Oktay Aslanapa (1979). Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri, İstanbul
- Osman Akçuraklı (2006). Eserler Toplamı, "Kırım Türk-Tatar Edebiyatının Kısaca Tarihçesi", Akmesjid
- Tunmann (1991), Kırmiskoe Hanstvo (Kırım Hanlığı), 1784 (Ruşçaya Çev. S. L.Belavskoy, N.L.Ernsta Simferopol 1936)
- Vasili Smirnof (2005). Kırmiskoe Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomanskoy Porti, (Osmanlı İmparatorluğu Hakimiyetindeki Kırım Hanlığı) 2 Cilt, Moskva
- Yakobson A. L. (1973). Kırım V Srednie Veka, Moskva
- Yücel Öztürk (2002). "Kefe", İA, C.25, s.182-184, Ankara
- Yücel Öztürk (2000). Osmanlı Hakimiyetinde Kefe: 1475-1600, Ankara